Examen HAVO

2022

tijdvak 2
tijdsduur: 3 uur

economie

Bij dit examen hoort een bijlage.

Achter dit examen is een erratum opgenomen.

Dit examen bestaat uit 31 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 61 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 1 Zonder risico geen verzekering

Schadeverzekeringen hebben hun oorsprong in de scheepvaart. De Romeinen dreven handel met verre gebieden, waardoor er extra risico was van schade, bijvoorbeeld door zeerovers. Daarom werd de transportprijs verhoogd met een risico-opslag.
Tegenwoordig is er een aparte verzekeringsmarkt waar schaderisico's worden ondergebracht bij schadeverzekeraars.

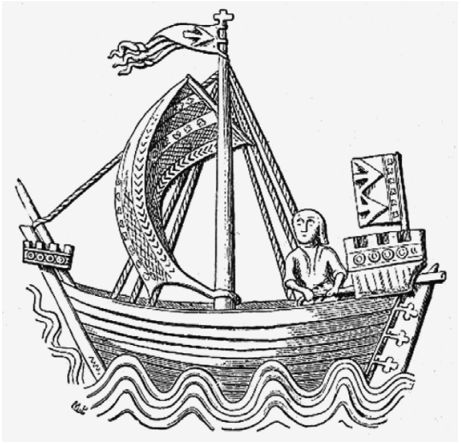

1p **1** Zijn transport en schadeverzekeringen substitutiediensten of complementaire diensten? Licht je keuze toe.

2p **2** Leg uit dat de markt van schadeverzekeringen een bijdrage levert aan het bruto binnenlands product.

2p **3** Maak de onderstaande redenering economisch correct.

- Verzekeraars kennen de persoonlijke risico's van hun klanten minder goed dan de klanten die zelf kennen, oftewel, de verzekeraars hebben te maken met …(1)…. Een gevolg daarvan is dat de verzekeraars worden geconfronteerd met twee economische verschijnselen.
- Het eerste is…(2)…, wat betekent dat alleen consumenten die verwachten dat het schadebedrag minimaal gelijk is aan de te betalen premie zich laten verzekeren.
- Het tweede is …(3)… wat betekent dat verzekerde consumenten roekelozer met hun bezittingen omgaan.
- Beide verschijnselen kunnen tot gevolg hebben dat het …(4)… schadebedrag hoger is dan het …(5)…schadebedrag op basis waarvan de premie tot stand is gekomen. Verzekeraars dekken zich tegen deze twee economische verschijnselen in via een premieopslag.

Kies uit:
bij (1) asymmetrische informatie / eigen risico / zelfbinding
bij (2) averechtse selectie / moral hazard
bij (3) averechtse selectie / moral hazard
bij (4) verwachte / werkelijke
bij (5) verwachte / werkelijke

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Een econoom heeft onderzoek gedaan naar de vraag naar schadepolissen en presenteert de bevindingen in een schema (zie bron 1).

Gebruik bron 1, pijl 4.

2p **4** Heeft risicoaversie van consumenten een positief of een negatief effect op de vraag naar schadepolissen? Leg je keuze uit.

Gebruik bron 1, pijl 2 en de grafieken uit bron 2.

2p **5** Welke grafiek geeft de vraagverandering bij een toename van de kans op schade juist weer? Leg je keuze uit.

In zijn rapport geeft de econoom de volgende redenering bij pijl 3 van bron 1.

"Om winst te maximaliseren zou je verwachten dat verzekeraars de schadelast (uit te keren schade per gebeurtenis) proberen te minimaliseren. Toch kan een hogere schadelast zelfs tot hogere winst leiden, en dat komt door het zogenaamde 'schadelasteffect'. Een voorbeeld: Als consumenten weten dat autoruitschade gemiddeld 200 euro kost, dan zal de vraag naar ruitschadeverzekeringen relatief laag zijn.

– Stel nu dat de reparaties zo veel duurder zijn geworden dat de schadelast 700 euro bedraagt. Door een toename van de schadelast nemen de marginale kosten van verzekeringspolissen …(1)…, verschuift de aanbodlijn van de polis …(2)…, en zal de verzekeraar de premie …(3)… .
– Door een verschuiving …(4)…de vraaglijn zal het aantal afgesloten polissen …(5)….
– Maar door het verhoogde risico voor de consument (het schadelasteffect) verschuift de vraaglijn van deze verzekeringspolis …(6)…. Dit schadelasteffect draagt bij aan een …(7)… verband tussen de schadelast en het aantal afgesloten polissen. Daardoor kan uiteindelijk de winst zelfs toenemen."

Gebruik bron 1, pijl 3.

3p **6** Maak van de redenering van de econoom een economisch juiste tekst. Kies uit:
bij (1) af / toe
bij (2) naar links / naar rechts / niet
bij (3) verlagen / verhogen
bij (4) langs / van
bij (5) afnemen / toenemen
bij (6) naar links / naar rechts / niet
bij (7) negatief / positief

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 2 Sparen in Nederland: een paradox

Het spaargedrag van Nederlandse huishoudens liet tot circa 2013 twee tegengestelde ontwikkelingen zien. Aan de ene kant liepen de spaartegoeden flink op omdat de huishoudens hun koopkracht in de toekomst veilig willen stellen. Aan de andere kant maakten Nederlanders meer gebruik van consumptief krediet zoals roodstaan op de betaalrekening en kopen op afbetaling.
Bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zijn cijfers beschikbaar over schuld in de roodstand onder volwassenen, dat wil zeggen onder volwassenen met een negatief saldo op de betaalrekening aan het eind van een maand. Uit deze cijfers blijkt dat de gemiddelde schuld in de roodstand eind december 2012 de hoogte had bereikt van 3.800 euro. De roodstand was daarmee hoger dan het modale netto-inkomen per maand. De totale schuld in de roodstand was gestegen van 7,8 miljard euro eind december 2007 naar 10,1 miljard euro eind december 2012. In de jaren na 2012 is de schuld in de roodstand geleidelijk weer gezakt.

Een onderzoeker beweert dat meer dan een kwart van de tien miljoen volwassenen eind december 2012 rood stond op de betaalrekening.

2p **7** Toon aan met een berekening dat de bewering van de onderzoeker juist is.

2p **8** Maak van onderstaande redenering een economisch juiste tekst:
Het bedrag aan besparingen hangt af van meerdere factoren: de rentestand, het consumentenvertrouwen en de hoogte van de inflatie.
- Bij een hoge rente zijn de besparingen …(1)… dan bij een lage rentestand.
- Bij een hoog consumentenvertrouwen zal ...(2)… worden gespaard dan bij een laag consumentenvertrouwen.
- Bij een hoge inflatieverwachting zal er …(3)... gespaard worden dan bij een lage inflatieverwachting, omdat de bestedingen worden ...(4)….

Kies uit:
Bij (1) hoger / lager
Bij (2) meer / minder
Bij (3) meer / minder
Bij (4) versneld / vertraagd

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

In Nederland was sprake van een ‘spaarparadox’: Nederlanders vulden hun spaarpot zonder te ‘sparen’. Oftewel: Nederlanders gaven meer geld uit dan ze aan inkomen ontvingen, maar toch namen de spaartegoeden elk jaar toe.

Om dit te kunnen verklaren moeten we kijken naar de manier waarop de Nederlanders sparen. De Nederlandse Bank (DNB) stelt dat Nederlandse huishoudens op twee verschillende manieren sparen.
- Actief sparen: huishoudens consumeren hun inkomen niet volledig en bewaren een deel van hun inkomen voor later.
- Passief sparen: het vermogen neemt toe door waardevermeerdering van beleggingen in financiële producten, exclusief bijschrijven van rente en dividend.

1p **9** Leg uit of er bij passief sparen sprake is van ruilen over de tijd.

2p **10** Geef voor elk van de onderstaande situaties aan of het actief sparen of passief sparen betreft.
(1) bedragen overmaken naar een spaarrekening
(2) koersverandering van aandelen
(3) aankoop van aandelen
(4) waardevermeerdering van de pensioenportefeuille

Uit een onderzoek van DNB blijkt dat actief en passief sparen met elkaar samenhangen: bij iedere waardestijging van het vermogen met € 100, daalt het actief sparen met € 8. Hiermee hebben de onderzoekers de verklaring gevonden voor de Nederlandse spaarparadox.
De onderzoeker zegt: “De verklaring van de Nederlandse spaarparadox zit in de sterke waardestijging van beleggingen, het spaargedrag van huishoudens in het kader van de levensloopplanning, het onderscheid tussen actief en passief sparen, en de samenhang tussen actief en passief sparen.”

3p **11** Beredeneer hoe de spaarparadox verklaard kan worden door een combinatie van factoren:
- de sterke waardestijging van de beleggingen;
- het spaargedrag van huishoudens in het kader van de levensloopplanning.

Betrek in je redenering het onderscheid en de samenhang tussen actief en passief sparen.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 3 De reisbranche in zwaar weer

Uit een krant, 2019:
IFLAS, een reisbureau met reiswinkels in een aantal Nederlandse steden, is failliet verklaard. Econoom Jessica van Min legt uit dat de gemiddelde winst van reisbureaus met een fysieke winkel is gedaald als gevolg van de toegenomen concurrentie met de online reisbureaus: op een all-inclusive reis naar Turkije wordt hooguit een tientje verdiend. Hierdoor zijn reisbureaus met een fysieke winkel kwetsbaar in hun voortbestaan.

1p **12** Leg uit waarom de online reisbureaus lagere gemiddelde totale kosten (GTK) hebben dan reisbureaus met een fysieke winkel.

2p **13** Leg met behulp van het marktevenwicht uit waarom de gemiddelde winst voor alle reisbureaus is gedaald door de opkomst van online reisbureaus.

In voorgaande jaren zijn steeds meer online reisbureaus toegetreden tot de markt, doordat ze aantrekkelijke winsten konden behalen.

3p **14** Leg uit hoe de toetreding van online reisbureaus via lagere gemiddelde totale kosten (GTK) uiteindelijk kon leiden tot lagere gemiddelde winst voor alle reisbureaus.

Van Min vervolgt in het krantenbericht: “Zelfs een bekend reisbureau als IFLAS redt het dus niet. Er lijkt alleen nog toekomst te zijn voor online reisbureaus die reizen verkopen met een lage gemiddelde winst in combinatie met een grote afzet.”
Van Min bestudeert de prijselasticiteiten voor binnenlandse en buitenlandse reizen (zie bron 1), en leidt daaruit af:

1 dat van buitenlandse reizen meer afzetgroei te verwachten is dan van binnenlandse reizen bij dezelfde procentuele prijsverlaging
2 en dat reisbureaus die zich toeleggen op buitenlandse reizen hun omzet zullen zien stijgen ondanks de lagere prijzen, terwijl reisbureaus die zich toeleggen op binnenlandse reizen hun omzet zullen zien dalen als gevolg van de lagere prijzen.

Gebruik bron 1.

3p **15** Leg voor elk van de uitspraken 1 en 2 uit of ze juist of onjuist zijn. Betrek de prijselasticiteiten in je uitleg.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 4 Kamertje verhuren

Uit onderzoek blijkt dat studentenkamers in Amsterdam het duurst van Nederland zijn. Kamers in Amsterdam zijn zo gewild, dat huisbazen studenten zelfs tegen elkaar op laten bieden. Degene die het hoogste biedt krijgt de kamer.

1p **16** Noem een kenmerk van monopolistische concurrentie en laat met een voorbeeld zien dat dit kenmerk van toepassing is op de markt van studentenkamers in Amsterdam.

De gemeente Amsterdam vindt de hoge huren ongewenst. De gemeente vraagt een adviesbureau te onderzoeken welke maatregelen hiertegen genomen kunnen worden. Het adviesbureau constateert dat de huren op de meest gewilde locaties weliswaar hoog zijn, maar dat vraag en aanbod op de markt in evenwicht zijn. Er zijn geen toetredingsbarrières geconstateerd en de aanbieders hebben een verwaarloosbaar kleine invloed op de prijs. Daarom gaan ze er in de analyse van uit dat de markt voor studentenkamers zich min of meer gedraagt als een markt van volkomen concurrentie.

Het bureau stelt in een rapport de volgende drie opties voor om de hoge huren tegen te gaan:

1 De gemeente gaat zelf studentenkamers bouwen en verhuren.
2 De gemeente grijpt in op deze markt middels prijsregulering
3 De gemeente grijpt niet in omdat studenten steeds langer bij hun ouders willen blijven wonen en de huurprijzen van studentenkamers daardoor vanzelf zullen dalen.

2p **17** Leg uit dat studentenkamers die door de gemeente worden gebouwd geen collectieve goederen zijn. Betrek de twee kenmerken van collectieve goederen in je antwoord.

Gebruik bron 1

2p **18** Kies uit bron 1 de figuur die optie 1 uit het rapport van het onderzoeksbureau weergeeft. Neem de figuur over op je antwoordblad en arceer het nieuwe consumentensurplus.

1p **19** Leg uit welke vorm van prijsregulering (optie 2) de gemeente moet inzetten om de hoge huren tegen te gaan.

2p **20** Beredeneer dat prijsregulering (optie 2) kan leiden tot een verschil tussen de gevraagde en de aangeboden hoeveelheid kamers.

3p **21** Beredeneer of de veronderstelde daling van huurprijzen bij optie 3 een gevolg is van een verschuiving *van* de vraaglijn, van een verschuiving *langs* de vraaglijn, of van allebei.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 5 IJsland lonkt naar euro

Uit een krant van januari 2017:
IJsland is vanaf 2007 hard geraakt door de economische crisis. In het begin van de crisis daalde de koers van de nationale munt, de IJslandse kroon (ISK), ten opzichte van de euro. Vanaf 2009 steeg de koers van de ISK in euro's (zie bron 1).

Gebruik bron 1

2p **22** Bereken de procentuele stijging van de koers van de ISK in euro's tussen 2015 en 2016.

De export van IJsland naar Nederland betreft vooral vis. De Nederlandse vishandelaar Dirk Diekstra importeert gerookte zalm uit IJsland. Hij kijkt terug naar de periode tussen 2007 en 2009 waarin de koers van de ISK in euro's sterk daalde. Hij zegt tegen zijn compagnon: "De koersdaling tussen 2007 en 2009 heeft onze handel beïnvloed. De gemiddelde inkoopprijs in 2007 van omgerekend € 20,00 per kilo gerookte zalm is in 2009 veranderd."

Gebruik bron 1

2p **23** Laat met behulp van een berekening zien of de Nederlandse importeur van vis een inkoopvoordeel of een inkoopnadeel heeft van de veranderde wisselkoers tussen 2007 en 2009. Ga ervan uit dat de prijs van een kilo gerookte zalm in IJslandse kronen gelijk is gebleven tussen 2007 en 2009.

Vervolg van het krantenbericht:
Na 2009 groeide de IJslandse economie weer. Nu wil de IJslandse minister van Financiën de export bevorderen door het systeem van flexibele wisselkoersen te veranderen naar een systeem van vaste wisselkoersen: er komt dan een vaste koersverhouding tussen de IJslandse kroon en de euro.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Onmiddellijk na de bekendmaking van het voornemen van de IJslandse minister om de ISK te koppelen aan de euro verschenen er zowel positieve als negatieve twitterberichten. Een bericht dat verscheen:

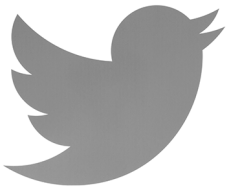

Twitterbericht
“Weet onze minister wel welk gevaar wij lopen? Realiseert men zich daar in de hoofdstad Reykjavik wel dat het aanhouden van een vaste wisselkoers effectief conjunctuurbeleid door de overheid onmogelijk maakt?”

Een IJslandse econoom bevestigt dat de overheid inderdaad geen effectief conjunctuurbeleid kan voeren door de koppeling met de euro. De econoom begint zijn redenering als volgt:
“Stel dat de overheid de bestedingen (O) zou stimuleren, dan …(1)… het Nationaal Inkomen (Y). Hierdoor …(2)… de bestedingen (C) en neemt de …(3)… toe. Hierdoor stijgt …(4)… de munt ISK. Hierdoor dreigt de wisselkoers van de munt ISK in euro’s te dalen, maar dat mag niet omdat juist gekozen was voor een vaste wisselkoers.”

2p **24** Maak van de redenering van de econoom een economisch juiste tekst.
Kies uit:
(1) stijgt / daalt
(2) stijgen / dalen
(3) import (M) / export (E)
(4) de vraag naar / het aanbod van

De IJslandse econoom vervolgt de redenering:
“De Centrale Bank zal de daling van de koers van de munt ISK in euro’s tegengaan om de vaste wisselkoers te handhaven. Om te voorkomen dat de koers daalt, ...(1)… de Centrale Bank de rente zodat de kapitaalinvoer stijgt. Hierdoor stijgt …(2)… de ISK. Als gevolg van de renteaanpassing door de Centrale Bank …(3)… de bestedingen van consumenten en …(4)… de besparingen. Dit betekent dat het conjunctuurbeleid van de overheid teniet wordt gedaan.”

2p **25** Maak van de voorgaande redenering van de econoom een economisch juiste tekst.
Kies uit:
(1) verhoogt / verlaagt
(2) de vraag naar / het aanbod van
(3) stijgen / dalen
(4) stijgen / dalen

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 6 Crisis en inkomen

Uit een bericht van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS):
De economische crisis van 2008 – 2012 heeft geleid tot een inkomensdaling voor huishoudens. Deze inkomensdaling was niet gelijk verdeeld over de verschillende inkomensgroepen. Het nominale inkomen van werknemers veranderde bijna niet, terwijl het nominale inkomen van zelfstandigen[1)] *wel* sterk afhankelijk bleek van de conjunctuur. De nominale uitkeringen zijn gekoppeld aan de cao-lonen.

noot 1 Een zelfstandige is een persoon die arbeid verricht voor eigen rekening of risico in een eigen bedrijf.

2p **26** Leg met behulp van het begrip loonstarheid uit waarom het inkomen van zelfstandigen gevoeliger is voor conjunctuurschommelingen dan het inkomen van werknemers.

Gebruik het bericht van het CBS

2p **27** Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.

– In de geschetste situatie van een neergaande conjuncturele ontwikkeling zijn de nominale uitkeringen …(1)…. Het algemeen prijspeil is gestegen, en de reële uitkeringen, zijn …(2)….
– De uitkeringen zijn …(3)… welvaartsvast en …(4)… waardevast.

Kies uit:
bij (1) gelijk gebleven / gestegen / gedaald
bij (2) gelijk gebleven / gestegen / gedaald
bij (3) wel / niet
bij (4) wel / niet

De inkomensverschillen in Nederland zijn kleiner geworden tijdens de economische crisis van 2008 − 2012. In bron 1 staan de Lorenzcurven van secundaire inkomens van vóór en van ná de crisis.
Volgens het CBS verdiende de 20 procent van de personen met de hoogste netto-inkomens in 2008 (aan het begin van de economische crisis) 2,8 keer zo veel als de groep van de 20 procent van de personen met de laagste netto-inkomens. In 2012 (aan het eind van de economische crisis) was dit 2,5 keer zo veel.

Gebruik de grafiek van bron 1

2p **28** Toon met een berekening aan dat de 20 procent van de personen met de hoogste netto-inkomens in 2008 (aan het begin van de economische crisis) 2,8 keer zo veel verdienden als de groep van 20 procent met de laagste netto-inkomens.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Het CBS heeft geconstateerd dat de groep met de 20 procent hoogste inkomens relatief veel zelfstandigen bevat.

Gebruik het bericht van CBS

2p **29** Beredeneer dat het relatief grote aantal zelfstandigen in de groep met de 20 procent hoogste inkomens heeft bijgedragen aan de nivellering van inkomens tijdens de crisisperiode.

Nederland kent een progressief belastingsysteem.

2p **30** Leg uit hoe het progressieve belastingsysteem ertoe bijdraagt dat de secundaire inkomens gelijker verdeeld zijn dan de primaire inkomens.

De overheid kan belastinginkomsten gebruiken om de welvaart in ruime zin te verhogen.

1p **31** Laat met een voorbeeld zien hoe belastingen kunnen leiden tot een hogere welvaart in ruime zin.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 2

Opgaven

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo,

Bij het centraal examen economie havo op maandag 20 juni, aanvang 13.30 uur, moeten de kandidaten de volgende mededeling ontvangen. Deze mededeling moet bij het begin van de zitting worden voorgelezen en/of aan de kandidaten worden uitgereikt.

Op **pagina 6**, bij **vraag 13**, moet de zin

Leg met behulp van het marktevenwicht uit waarom de gemiddelde winst voor alle reisbureaus is gedaald door de opkomst van online reisbureaus.

vervangen worden door:

Leg met behulp van het marktevenwicht uit waarom de gemiddelde winst voor alle reisbureaus is gedaald door de toename van het aantal reisbureaus.

Namens het College voor Toetsen en Examens,

drs. P.J.J. Hendrikse,
voorzitter

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.